

Nemožná trhová demokracia

NANCY FRASER, The New School for Social Research, New York, USA

FRASER, N.: The Impossible Market Democracy
FILOZOFIA, 80, 2025, No 3, pp. 279 – 284

When the discourse on crises sidesteps the system's shortcomings democracy is in a bad way. Institutions, social networks and individualism are to blame. It's the fault of the "radicalism of extremes," or even of our powerlessness in the face of economic violence, which needs to be softened. Yet capitalism is founded on the division between the economic and the political, which makes it fundamentally anti-democratic.

Keywords: democracy – capitalism – crisis – hegemony – politicism – progressive neoliberalism

Táto kríza demokracie, ktorej čelíme, nemá pôvod len v politickej sfére. Nedá sa prekonať obnovením zmyslu pre veci občianskeho života, kultiváciou systému dvoch strán, posilnením „demokratického étosu“, oživením „ústavodarnej moci“, uvoľnením sily „agonizmu“... Súčasné demokratické neduhy, ktoré nie sú ani autonómne, ani sa netýkajú len určitých sektorov, predstavujú špecificky politický aspekt široko rozšírenej krízy, ktorá pohlcuje celý náš spoločenský poriadok. Tieto neduhy majú svoj pôvod v samotných základoch tohto poriadku – v jeho inštitucionálnych štruktúrach a jeho konštitutívnej dynamike. Možno ich pochopiť len v kritickej vízii sociálnej totality, ktorú mnohí stotožňujú s neoliberalizmom, nie však bezdôvodne. Je však dôležité definovať neoliberalizmus ako verziu kapitalizmu: a *akákoľvek* forma kapitalizmu podlieha politickým krízam a je nepriateľská voči demokracii, pretože v sebe skrýva kontradikciu, ktorá ju k tomu predurčuje.

Súčasná kríza ani zďaleka nie je anomáliou, je formou, ktorú táto kontradikcia na seba berie. Zredukovať kapitalizmus na ekonomický systém a kapitalistickú krízu na dysfunkciu ekonomiky, znamená zabudnúť na iné kontradikcie a krízy, ktoré z týchto kontradikcií vznikajú: keď sa ekonomické imperatívy dostanú do konfliktu s neekonomickými podmienkami, ktorých dobré zdravie je

nevyhnutné pre ďalšiu akumuláciu. Tieto podmienky sú mnohoraké. Kontradikcia, ktorú možno považovať za pôvod súčasnej demokratickej krízy a je úzko prepojená s ostatnými slepými uličkami systému, sa však týka verejných orgánov. Ich udržiavanie je podmienkou nepretržitej akumulácie kapitálu, ale kapitál má tendenciu destabilizovať verejné orgány, od ktorých je závislý.

Akumulácia nie je možná, ak chýbajú právne rámce na ochranu súkromného podnikania a trhovej výmeny. Do značnej miery závisí od verejných orgánov, aby zaručili vlastnícke práva, vymáhali zmluvy a urovnali spory; potlačali povstania, udržiavali poriadok a riešili nezhody; aby podporovali menové režimy; prijímali opatrenia, ktoré by umožnili predchádzať krízam alebo ich riešili; a napokon, aby kodifikovali a uplatňovali hierarchie vyplývajúce z rozličných sociálnych statusov, ktoré napríklad rozlišujú občanov od „cudzcov“.

Sú to právne systémy, ktoré vytvorili zdanlivo depolitizované priestory, v rámci ktorých súkromní aktéri slúžia svojim „ekonomickým“ záujmom bez akéhokoľvek „politického“ zasahovania. Podobne to boli teritoriálne štáty, ktoré zmobilizovali „legitímnu silu“ na potlačenie odporu voči (najmä koloniálnej) expropriácii, na základe ktorej sa vytvárali a udržiavali kapitalistické vlastnícke vzťahy. Po vytvorení kapitalistickej ekonomiky tieto politické mocnosti podnikli kroky na zvýšenie schopnosti kapitálu akumulovať zisky. Vybudovali a udržiavali infraštruktúry, kompenzovali „zlyhania trhu“, riadili rozvoj, podporovali sociálnu reprodukciu, zmiernovali ekonomické krízy a zvládali s tým späť politické dôsledky. Širší priestor, v ktorom sa tieto štáty nachádzajú, bol organizovaný tak, aby uľahčil obeh kapitálu: nielen pomocou vojenskej sily, ale aj prostredníctvom nadnárodných politických nástrojov, ako je medzinárodné právo, nadnárodné politické režimy a dohody vyjednané medzi veľmocami, ktoré viac-menej pacifikujú (ale vždy v prospech kapitálu) globálny priestor, ktorý je niekedy vnímaný ako prirodzený stav. Politická moc je neoddeliteľnou súčasťou inštitucionalizovaného spoločenského poriadku, ktorým je kapitalizmus, a je nevyhnutná pre jeho fungovanie. Udržiavanie kapitalizmu je však v neustálom napätí s imperatívom akumulácie kapitálu. Príčinu toho je potrebné hľadať v inštitucionálnej topografii kapitalizmu, ktorý oddeľuje „ekonomické“ od „politického“. Obidvom je pridelená ich vlastná sféra, vlastný aparát a *konkrétny modus operandi*. Moc organizovať výrobu je sprivatizovaná a zverená kapitálu. Úloha riadiť „neekonomické“ poriadky – vrátane tých, ktoré poskytujú vonkajšie podmienky pre akumuláciu – pripadá verejnej moci, ktorá je zodpovedná za používanie „politických“ prostriedkov zákona. V kapitalizme preto platí, že to, čo je ekonomické je nepolitické a to, čo je politické je neekonomické.

1. Vládnutie bez vlády

Toto rozdelenie, ktoré podriaďuje rozsiahle aspekty spoločenského života „zákonu trhu“ (t. j. veľké spoločnosti), nás zbavuje schopnosti kolektívne rozhodovať o tom, čo chceme vyrábať a v akom množstve, podľa akého energetického princípu a v súlade s akými modalitami spoločenských vzťahov. Pripravuje nás tiež o prostriedky rozhodovania o tom, ako použiť kolektívne vyrobený spoločenský prebytok, o vzťahoch ktoré chceme mať k prírode a budúcim generáciám, o organizácii práce týkajúcej sa sociálnej reprodukcie a o jej vzťahu k výrobe. Kapitalizmus je preto vďaka svojej štruktúre zásadne antidemokratický.

Ale kapitál sa zo svojej podstaty snaží hrať na obe strany. Na jednej strane žije vydaný na milosť a nemilosť verejných orgánov a využíva právne režimy, represívne sily, infraštruktúry a regulačné organizmy. Na druhej strane, lákadlo zisku pravidelne tlačí isté segmenty kapitalistickej triedy k vzbure proti štátu, ktorý obviňuje z inferiority vo vzťahu k trhu a snažia sa oslabiť rolu štátu. V týchto prípadoch, keď krátkodobé záujmy prevažujú nad dlhodobým prežitím, hrozí, že kapitál zničí samotné politické podmienky svojej vlastnej existencie. Táto kontradikcia je tendenciou ku krízam, ktorá sa nenachádza „vnútri“ ekonomiky, ale skôr na jej hraniciach, ktoré oddeľujú a spájajú ekonomiku a vládnutie zároveň. Táto kontradikcia „medzi-sfér“, vlastná kapitalizmu osebe, ženie *všetky* formy kapitalistickej spoločnosti do politických kríz.

Povedzme si to jasne: neexistuje žiadna kapitalistická spoločnosť „osebe“. Kapitalizmus existoval iba v historicky situovaných režimoch alebo režimoch akumulácie. A konštitutívne rozdelenie na „ekonomické“ a „politické“ sa dá vždy spochybníť a zmeniť. A to najmä v čase krízy sa na tejto hranici kryštalizuje boj medzi sociálnymi aktérmi, ktorým sa niekedy podarí zmeniť jej dráhu.

V priebehu dvadsiateho storočia tak štátom ovládaný kapitalizmus, ktorý nahradil režim „laissez-faire“, využil verejnú moc na zastavenie alebo spomalenie krízy. Štáty posilnené systémom kontroly kapitálu, zavedeným v roku 1945 pod americkou hegemoniou brettonwoodskými dohodami, vo všeobecnosti disciplinovali kapitál pre svoje vlastné dobro a rozšírili pole pôsobnosti politických zásahov, ktoré si podrobili prostredníctvom opatrení umožňujúcich integráciu potenciálne revolučných vrstiev tak, že prehodnotili ich občiansku príslušnosť a ich zapojením do systému. Stabilita sa tak obnovila na niekoľko desaťročí, ale rastúce mzdy a rozsiahly nárast produktivity v centrálnej výrobe podnietili kapitál k novému úsiliu o oslobodenie trhu od politickej regulácie. Nová ľavica zároveň v globálnom meradle odsúdila útlak, vylúčenie a predátorstvo, na ktorom bol celý systém založený. Nasledovala dlhá kríza,

počas ktorej bol tento nástroj diskkrétne nahradený súčasným režimom financionalizovaného kapitalizmu.

Kapitalizmus zase raz zmenil tieto vzťahy. Centrálne banky a globálne finančné inštitúcie nahradili vlády v ich úlohe arbitrov čoraz globalizovanejšej ekonomiky. Teraz sú to banky, ktoré uzákonili väčšinu hlavných pravidiel upravujúcich vzťahy medzi pracou a kapitálom, občanmi a štátmi, centrom a perifériou, a – a to je rozhodujúce – medzi dlžníkmi a veriteľmi. Predchádzajúci režim štátom umožňoval podriaďiť krátkodobé záujmy súkromných spoločností dlhodobému cieľu udržateľnej akumulácie. Súčasný režim naopak umožňuje finančnému kapitálu podriaďiť štáty a občanov bezprostredným záujmom súkromných investorov. Je to dvojitý úder: na jednej strane štátne inštitúcie, ktoré boli (trochu) pozorné k občanom, sú čoraz menej schopné uspokojiť ich potreby; na druhej strane sú svetové centrálne banky a finančné inštitúcie „politicky nezávislé“ – môžu neobmedzene konať v prospech investorov a veriteľov. Financionalizovaný kapitalizmus je érou „vládnutia bez vlády“ – érou nadvlády bez súhlasu. Hlavným účinkom toho bolo oslabenie moci štátu z jeho podstaty na všetkých úrovniach. Otázky, ktoré sa kedysi považovali za súčasť demokratickej politickej činnosti, sú teraz „oblasťami vyhradenými“ pre trh a zverenými „trhu“. Pomocníci kapitálu neváhajú zaútočiť na moc štátov alebo politických síl, ktoré by mohli spochybniť kapitál, napríklad zrušením volieb alebo referendum, ktoré odmietajú úsporné opatrenia, ako v Grécku v roku 2015. Slávny „demokratický deficit“ je v skutočnosti neoddeliteľnou súčasťou všeobecnej krízy financionalizovaného kapitalizmu. A ako každá všeobecná kríza, má hegemonický rozmer.

Žiadna prekážka v akumulačných kruhoch, žiadna blokáda v systéme vládnutia si nezaslúži byť označená ako „kríza“ v pravom slova zmysle. Až keď si členovia spoločnosti uvedomia, že vážne ťažkosti, s ktorými sa stretávajú, vznikajú nie napriek zavedenému poriadku, ale *kvôli* nemu, keď kritická masa rozhodne, že poriadok môže a musí byť transformovaný kolektívnou akciou, keď objektívna slepá ulička nadobudne subjektívny hlas, len vtedy môžeme hovoriť o „kríze“ v zmysle „veľkého historického obratu“, ktorý si vyžaduje rozhodnutie.

Taká je situácia dnes. Politická dysfunkcia financionalizovaného kapitalizmu už nie je „len“ objektívna, našla si svoj subjektívny korelát. V mnohých častiach sveta sa pravicovým populistom podarilo zviesť voličov pracujúcej triedy, patriacich k väčšine, tým, že sľúbili, že svoju krajinu „vymania“ spod nadvlády globálneho kapitálu, „invazívnych“ migrantov a etnických alebo náboženských menšín. Ich ľavicový náprotivok výrazne prenikol do občianskej spoločnosti tým, že viedol kampaň za „99 percent“ a proti „zmanipulovanému systému“,

ktorý uprednostňuje „miliardársku triedu“. Vznik tejto dvojitej populistckej vlny znamenal veľký otras. Ilúzia neoliberalného zdravého rozumu bola podkopaná a pole politickej reflexie sa rozšírilo. Vstúpili sme do novej fázy: od „jednoduchého“ súhrnu systémových patových situácií sme sa posunuli k skutočnej kríze hegemonie, poháňanej otvoreným konfliktom na súčasnej hranici medzi ekonomikou a riadením. Myšlienka, že plánovanie je oveľa horšie ako konkurenčné trhy, teda už nie je samozrejmá. Tento trend nabral na obrátkach s pandémiou Covid-19, ktorá poukázala na to, že potrebujeme verejnú moc. Keby sme žili v racionálnom svete, neoliberalizmus by už bol len minulosťou.

2. Emancipačná pozlátka

Žijeme však v kapitalistickom svete, ktorý je podľa definície sužovaný gangrenami iracionálnosti. Preto nemožno očakávať, že súčasná kríza sa vyrieši rýchlo a hladko. Pravicoví populisti nemajú žiadne riešenia, ktoré by mohli ponúknuť svojim partizánom; stoja síce v popredí, ale sú bábkami tých, ktorí tieto problémy vytvorili a ktorí za nimi stoja. To môže trvať, pokiaľ nikto neotvorí oponu, aby odhalil podvod. A to je presne to, čo progresívna opozícia nedokázala. Hlavný prúd „rezistencie“ má ďaleko od toho, aby odhalil moc nachádzajúcu sa za oponou, už dlho je ňou kompromitovaný. Napríklad v Spojených štátoch je to prípad liberálno-meritokratických odnoží sociálnych hnutí, ktoré obhajujú feminizmus, antirasizmus, práva LGBTQ (lesieb, gayov, bisexuálov, trans a queer) komunity a ekológiu. V rámci liberálnej hegemonie boli roky druhoradými hráčmi v progresívnom neoliberalnom bloku, ktorý zahrňal aj „vizionárske“ vetvy globálneho kapitálu (IT, financie, médiá, zábava). Progresívci preto tiež slúžili ako bábky, ale iným spôsobom: tým, že na predátorskú politickú ekonomiu neoliberalizmu prilepili pozlátku emancipačnej charizmy. Toto neprirodzené spojenectvo tak úspešne spája feminizmus, antirasizmus atď., s neoliberalizmom, že mnohí ľudia ich nakoniec odmietnu naraz. A to je dôvod, prečo z toho čerpal najmä pravicový reakčný populizmus. Prebieha fiktívna hádka medzi dvoma gangmi pajácov, jedni spiatočnícki, druhí progresívni – a za oponou z toho majú profit tí mocní.

Faktom zostáva, že krízy, ako je táto, predstavujú rozhodujúce momenty, keď je na dosah možnosť pôsobiť na samotnú formu spoločenského života. Vyvára sa otázka: kto bude viesť proces spoločenskej transformácie, v koho záujme a s akými cieľmi? Tento proces sa v minulosti uskutočnil niekoľkokrát – a prosperoval najmä kapitálu. Stane sa to znova? Ak sa budeme držať morálnych lekcií tým, že radostne prenesieme cez obavy „úbožiacov“, ako ich nazvala

Hillary Clintonová v roku 2016, keď neuznáme ich legitímne krivdy (akokoľvek scestné by boli), premeškáme boj o vybudovanie protihegemónie. Vyzýva nás to k tomu, aby sme identifikovali skutočného vinníka a rozložili ten nefunkčný a antidemokratický poriadok, ktorým je kapitalizmus.

Preklad: Alžbeta Kuchtová

Prevzaté a prepracované z Nancy Fraser (2022): Butchering Democracy: Why Political Crisis Is Capital's Red Meat. In: Fraser, N.: *Cannibal Capitalism: How our System is Devouring Democracy, Care and the Planet—and what we can do about it*. London and New York: Verso, 115 – 140.

Nancy Fraser
The New School for Social Research
66 West 12th Street
New York, NY 10011
USA
e-mail: frasern@newschool.edu